

О.П. Сергєєнкова,
завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор психологічних наук, професор

ОСОБИСТІСНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Проблема мобільності особистості входить до інноваційної сфери соціально-психологічних знань, інтерес до яких як в теоретичному, так і в практичному аспектах збільшується в ситуації глобальних перетворень, пов'язаних з політичними, соціальними та економічними змінами. У першому йдеться про організацію психолого-педагогічних умов становлення сучасного професіонала, професійного розвитку особистості, в другому — про організаційно-прогностувальний супровід професійної підготовки фахівців у сучасних соціально-економічних умовах.

Потреби мобільного соціуму в професіоналах того чи іншого профілю постійно змінюються. В умовах ринкової економіки людина виступає активним суб'єктом на ринку праці, їй доводиться часто змінювати не тільки місце роботи, але й рід діяльності, власноруч вибудовувати стратегію власного життя та визначати траєкторію саморозвитку. У зв'язку з цим майбутньому фахівцеві необхідно навчитися самостійно визначати й реалізовувати професійні та життєві цілі, активно адаптуватися до запитів і вимог динамічно мінливого світу, бути психологічно гнучким, товариським, здатним працювати в команді, творчо мислити та підвищувати рівень професіоналізму, набуваючи нові знання та вміння тощо.

Становлення конкурентоспроможного фахівця сьогодення безпосередньо пов'язане з його здатністю до створення самоконцепції з визначеними критеріями становлення професійної свідомості та самосвідомості, з гармонізацією змісту суб'єктивної взаємодії із середовищем, з усвідомленим вибором шляху особистісного та професійного саморозвитку. У практиці підготовки сучасного фахівця будь-якого галузевого поля визначальними залишаються нормативні вимоги суспільства до висококваліфікованого виконавця, який компетентно, творчо, технологічно вирішуватиме професійні питання в очікуваних та неочікуваних ситуаціях діяльності.

Щодо питання особистісної мобільності слід зосереджуватися на життєвій ситуації студента в поєднанні й взаємодії таких основних компонентів: зовнішні обставини, психічні особливості, здібності, засоби й форми взаємодії всіх складових. Саме відображенням життєвої ситуації в процесі професійного становлення особистості методичною одиницею дослідження стають її поведінка, ставлення, вчинки, мотиви, цінності тощо.

Отже, особистісна мобільність фахівця є одним з факторів його соціального визнання.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми знаходять своє теоретико-методологічне обґрунтування в роботах багатьох сучасних учених:

— концептуальні положення неперервності професійної освіти (А.М. Алексюк, В.І. Бондар, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало);

— особистісно орієнтовані підходи в системі неперервної професійної підготовки (І.Д. Бех, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, В.Г. Кремень, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка та інші);

— теорії творчої особистості та її розвитку (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, Л.С. Виготський, І.О. Зимняя, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, В.А. Семиченко та інші);

— зарубіжний досвід підготовки учителів (Н.В. Абашкіна, Л.П. Пуховська);

— теорії та концепції підготовки майбутнього учителя (А.М. Алексюк, І.Ф. Прокопенко, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва та інші);

— компетентнісний підхід у професійній підготовці та визначенні критеріїв готовності до діяльності (Н.О. Авдєєва, І.Г. Єрмаков, Л.В. Сохань, О.В. Хуторський).

Узагальнення проблеми особистісної мобільності базується на взаємопов'язаних теоретико-практичних складових: аналітико-прогностичній, науково-методичній, когнітивній, управлінській, що у визначальній мірі обґрунтовують мету, зміст, технології, програми подальшого експериментального дослідження. Аналіз робіт вчених Л.А. Амірова, Р.С. Немова, А. Маслоу, Л.М. Мітіної, А.В. Мудрик, М.А. Пазюкової, Н.М. Таланчук, А. Реана, К. Роджерса, С.Л. Яковлевої та інших дав змогу встановити провідну роль особистісної мобільності як чинника, що сприяє конкурентоспроможності сучасного фахівця. Основні положення філософії екзистенціалізму з проблеми становлення особистості, виявлення та розвитку особистісних можливостей (В. Франкл, Е. Фромм та ін.) дають нам можливість визначити людину суб'єктом власного життя, що самостійно приймає рішення і несе відповідальність за свої дії та вчинки.

Дослідженню вихідних наукових категорій «суб'єкт», «особистість», «індивідуальність», «розвиток і формування», «неперервність освіти», «Я-концепція», «самопізнання», «менеджмент і самоменеджмент», «ідентифікація», «самореалізація», що стали провідними в означеній проблемі особис-

тісної мобільності студентів, присвячено праці відомих вчених у галузі філософії, соціології психології, педагогіки. Такі поняття та категорії досліджуються з позицій філософії, психофізіології, психології розвитку, психології праці, соціальної психології, педагогічної психології, психології особистості, психології професіоналізації та професіогенезу особистості тощо (К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, І.А. Зязюн, О.Ф. Бондаренко, О.К. Дусавицький, Н.В. Кларін, Є.О. Климов, Н.А. Кузьміна, О.І. Кульчицька, О.М. Леонтєв, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, М.О. Моляко, В.Ф. Моргун, В.П. Москалець, Е.Г. Орбан, Н.А. Побірченко, В.В. Рибалка, С.О. Сисоєва, О.Г. Солодухова, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Ю.М. Швалб, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко та інші).

Значущі, докорінні зміни, що відбулися в суспільстві та, зокрема, у сфері вищої освіти, спричинили переосмислення цілей, завдань і методів організації навчання на всіх ланках професійної освіти. Однією з головних цілей освіти сьогодення стає підготовка кваліфікованих фахівців, здатних орієнтуватися в динамічній дійсності, опанувати нові сучасні технології, реалізовувати їх на практиці й успішно освоювати принципово нові галузі та види діяльності. Успішно самореалізуватися та відчувати себе комфортно в сучасному суспільстві, а також забезпечити його розвиток зможуть фахівці, здатні мобільно удосконалювати самих себе й перетворювати професійну дійсність відповідно до вимог часу і сучасного суспільства.

До розуміння сутності проблеми особистісної мобільності нас підводять такі концепції мобільності: соціальна, професійна, академічна, соціокультурна, культурна, виховна, розроблені П. Сорокіним, А.І. Кравченко, Ю.І. Калиновським, Н.В. Пеліховим, Н.М. Таланчук, М.Ф. Хорошко та іншими. Аналіз наукових робіт показав, що до теперішнього часу не склалося єдиної думки стосовно феномена «особистісна мобільність», не дано ємного і вичерпного його визначення, як немає і загально визнаної структури особистісної мобільності, не позначені педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню цієї якості. Таким чином, на даний час склалися певні суперечності: між об'єктивною потребою сучасного суспільства у підготовці фахівців, здатних вибудовувати свою життєву і професійну траєкторію розвитку в швидкозмінних умовах, і відсутністю цілеспрямованого формування особистісної мобільності майбутніх фахівців у практиці професійної освіти з причини недостатньої вивченості даного феномена; між необхідністю формування особистісної мобільності у майбутніх фахівців і нерозробленістю комплексу психолого-педагогічних умов та технологічного супроводу, що забезпечує ефективне формування особистісної мобільності майбутніх фахівців.

Наукою досліджується, але залишається дискусійним питання про те, як швидко і в якому ча-

совому інтервалі протікає погоджена взаємодія особистості і вибраної нею діяльності. Адже така взаємодія, з одного боку, пов'язана з тим, що організацію, проектування, планування, стимулювання, забезпечення (технічне, матеріальне, правове) і управління діяльністю майбутніх фахівців здійснюють практики. До того ж у кожній галузі існують свої специфічні задачі, свої закони роботи, норми і правила, які в більшості випадків не співвідносяться з природними особливостями, можливостями особистості. З другого боку, сама особистість не завжди підготовлена до обраної нею діяльності. Відтак у особистості виникають розбіжності в уявленнях про професію і свою роль у підготовці до професійної діяльності, про реалізацію мети і власні індивідуально-психологічні можливості. Результати аналізу досліджень, в яких вченими розкрито причинно-наслідкові зв'язки, що забезпечують взаємодію і взаємопідтримку окремих індивідуальних властивостей та створюють професійно орієнтовану індивідуальну цілісність особистості, дали змогу простежити важливі закономірності розвитку індивідуальних рис особистості. Розвиток кожної риси — це своєрідний шлях, який відіграє особливу роль у професійній діяльності. У зв'язку з цим зростає увага до вивчення психологічних основ розвитку у майбутніх фахівців особистісної мобільності за особистісними стратегіями самоідентифікації, самопізнання, самоменеджменту тощо, які стануть напрямками їх подальшого професійного саморозвитку.

Організація розвитку ідентифікаційного процесу, природозумовленого потенціалу та вироблення способів саморозвитку у студентів забезпечує соціальну, психофізіологічну адаптацію до суспільно-професійних змін, стимулює їх до активного самостійного пошуку власної соціальної позиції, посилює суб'єктивний компонент у формуванні професійної значущості й індивідуальної ролі у виконанні діяльності.

Особистісну мобільність слід вважати однією з визначальних професійних характеристик сучасного фахівця, що сприяє ефективній реалізації інших типів мобільності й підвищенню його конкурентоспроможності на ринку праці. Про особистісну мобільність слід говорити як про інтегративну якість фахівця, яка виявляється у сформованій мотивації до навчання, здатності до творчої діяльності, ефективному спілкуванні й дає змогу перебувати в процесі активного творчого саморозвитку. Наявність такої якості, як особистісна мобільність перетворює людину на ініціативну, творчу особистість. Успішна реалізація особистісної мобільності можлива лише за умов активної адаптації людини до зовнішнього середовища. Далі, розкриваючи структуру особистісної мобільності, необхідно підкреслити, що тільки фахівець, який володіє цією якістю, зможе повноцінно жити, творити, розвиватися і самовдосконалюва-

тися в сучасному світі. Найбільш доцільно представити структуру особистісної мобільності у вигляді сукупності трьох компонентів: мотиваційно-когнітивного, особистісно-розвивального та комунікативно-поведінкового (за Л.В. Горюновою). Всі компоненти знаходяться в тісному взаємозв'язку, а їх поділ носить умовний характер. Тож розглянемо зазначені компоненти.

Мотиваційно-когнітивний компонент у структурі особистісної мобільності виступає як свідоме ставлення людини до отримання нових знань з опорою на відкриту позицію прийняття нового — від простого інтересу, що переходить в усвідомлене прагнення пізнати необхідне нововведення, до стійкого бажання підвищувати рівень своєї освіти на основі сформованої мотивації. Основою діяльності людини є мотив. Мотив — це внутрішнє спонукання особистості до того чи іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), пов'язане із задоволенням певної потреби. Мотивами можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання, соціальні установки, цінності — словом, все те, в чому знайшла втілення потреба. Мотив показує, заради чого здійснюється діяльність, і які при цьому переслідуються цілі. Відповідно до закону Йеркса-Додсона, сформульованому кілька десятиліть тому, ефективність діяльності залежить від сили мотивації, тобто чим сильніше спонукання до дії, тим вища її результативність. Отримання нових знань, освіта, що переходить у самоосвіту, — одна з передумов виживання сучасної людини. Це цілеспрямована, систематична пізнавальна діяльність, необхідна для мобільного та ефективного вирішення завдань, що виникають на різних етапах життєдіяльності людини. Процес освіти та самоосвіти на основі сформованої відкритої позиції прийняття нового сприяє особистісному і професійному зростанню, індивідуальному розвитку, торкається основних життєвих і професійних відносин.

Особистісно-розвивальний компонент визначає формування і розвиток особистісної мобільності майбутнього фахівця на основі саморозвитку, оскільки саморозвиток — це необхідний постійний супровід життя людини, шлях розвитку як інтелекту, так і особистості в цілому, вільний рух особистості у суспільному житті, отже, повне, різнобічне, природне самопочуття людини у світі. Особистісна мобільність органічно поєднується з прагненням до саморозвитку, самовдосконалення, при цьому дає змогу майбутньому фахівцеві регулювати й організувати свою майбутню професійну діяльність з урахуванням змін у професії та суспільстві. Саморозвиток — це процес, в межах якого людина набуває здатності керувати поточними подіями, формувати ефективні і відкриті відносини з іншими людьми, мужньо і послідовно захищати свої погляди, сприймати життя у всій його повноті. Не слід забувати, що розвиток — це

боротьба з труднощами і прийняття ризику бути більш відкритим і правдивим у всіх сферах своєї життєдіяльності. При цьому реальне зростання бере свій початок у буденних подіях і вчинках. Існує тісний взаємозв'язок особистісного та професійного розвитку, що ґрунтується на принципі саморозвитку, який визначає здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення і приводить до вищої форми життєдіяльності особистості — творчої самореалізації.

Комунікативно-поведінковий компонент особистісної мобільності характеризує особистість у практичному аспекті. Цей компонент визначає комунікативну діяльність майбутнього фахівця на основі гнучкого реагування на зміну ситуації спілкування. При розгляді комунікативно-поведінкового компонента особистісної мобільності першорядна роль відводиться комунікативним вмінням, а саме: встановлювати міжособистісні зв'язки, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, передбачати й ліквідувати конфлікт, справедливо і тактовно критикувати співрозмовника, сприймати і враховувати критику. Діяльність і спілкування актуалізують прагнення людини до відшукування унікального сенсу власного життя, орієнтуючи особистість на досягнення ні з чим незрівняного, тільки їй даного сенсу, свого призначення, «завдання» її життєвого шляху. Успішність комунікації залежить від здатності співрозмовників впливати один на одного адекватно завданням спілкування і відповідно до цього обирати мовні звороти. Це означає, що майбутній фахівець повинен бути здатним організувати свою мовну і немовну поведінку адекватно завданням спілкування. Практичний аспект комунікативно-поведінкового компонента пов'язаний також з гнучкістю поведінки як здатністю відмовлятися від невідповідних ситуацій, способів поведінки й умінням виробляти нові оригінальні підходи або вживати заходи щодо розв'язання проблемної ситуації. Поведінкова гнучкість може бути результатом досвіду, знань, готовності передбачати ефект впливу дій на оточуючих або готовності робити щось по-іншому.

Структура особистісної мобільності виступає як єдине ціле. Цілісність структури цієї якості досягається внутрішньою узгодженістю її складових компонентів. Домінуючим компонентом у структурі особистісної мобільності прийнято вважати мотиваційно-когнітивний, оскільки саме сформована мотивація виступає основою і передумовою будь-якої діяльності людини, в тому числі із саморозвитку, рефлексивного аналізу своїх дій, взаємодії з іншими людьми і спілкування.

Таким чином, особистісна мобільність є внутрішнім потенціалом особистості, що забезпечує майбутньому фахівцеві можливість саморозвиватися, здобувати нові знання та ефективно спілкуватися з іншими людьми.

ДЖЕРЕЛА

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. — СПб. : Питер, 2001. — 288 с.
2. *Власова О.И.* Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості / О.И. Власова // Соціальна психологія. — К., 2005. — С. 55—63.
3. *Горюнова Л.В.* Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Горюнова Лилия Васильевна. — Ростов-на-Дону, 2006. — 337 с.

УДК 159.9: 378

О.А. Столярчук,

*старший викладач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат психологічних наук*

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМООЦІНКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Самооцінка особистості, маючи тривалий характер формування, активізує під час певних вікових періодів різні чинники, різновиди та механізми. На етапі фахового навчання найпотужнішим напрямком розвитку самооцінки особистості є зародження та диференціація професійної самооцінки, змістові та функціональні характеристики якої предметно висвітлено у роботах таких науковців, як М.А. Ларіонова [1], А.К. Маркова [2], О.Ф. Меженцев [3], Н.Є. Шафажинська [6] та інші. Однак питання динаміки професійної самооцінки особистості на етапі фахового навчання потребує перегляду щодо специфіки психологічного супроводу процесу її формування у майбутніх учителів.

Дослідження нами динаміки професійної самооцінки майбутніх учителів виявило не цілеспрямований, а супутній щодо професіоналізації характер її формування, недостатній рівень її адекватності навіть у студентів IV курсу (54 % — носії адекватної самооцінки, 46 % — неадекватної). Встановлено також, що компоненти самооцінки майбутніх суб'єктів праці є неузгодженими або навіть конфліктними [5, 174]. Ці факти стали підґрунтям для проведення формувального експерименту, що мав на меті розробку та вивчення ефективності психолого-педагогічної програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів через активізацію процесів їх усвідомлення себе як потенційних суб'єктів педагогічної праці. Конкретизованими завданнями дослідження поклали збагачення професійно-психологічної компетентності студентів, створення умов для активізації рефлексії їх особистісних та професійно значущих якостей і формування адекватної та узгодженої професійної самооцінки.

Метою статті є аналіз ефективності апробації психолого-педагогічної програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів.

Експериментальною базою дослідження став Київський університет імені Бориса Грінченка, загальний обсяг вибірки охоплював 66 студентів IV курсу спеціальності «Філологія (англійська)». Всі представники обраної для формувального експерименту вибірки були поділені на експериментальну та контрольну групи (по 33 особи в кожній). Зміст програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів реалізовувався через три послідовні та взаємопов'язані блоки, що мали місце при проведенні кожного заняття: *інформаційний*, спрямований на підвищення професійно-психологічної компетентності учасників; *діагностичний*, що базувався на виявленні й аналізі власних особистісних і професійних якостей студентів; *розвивальний*, призначенням якого стали рефлексія особистісних і професійно значущих характеристик, розвиток позитивних та корекція неадекватних проявів [4].

Констатувальне дослідження виявило низький рівень обізнаності студентів щодо суті та формування самооцінки вчителя як суб'єкта праці. Тому важливим етапом формувального впливу стало збагачення поінформованості студентів стосовно означених питань. Первинний діагностичний зріз виявив приблизно однаковий середньостатистичний показник обізнаності в експериментальній та контрольній групах (1,61 та 1,66 бала відповідно). Подальша перевірка показала поповнення знань у представників обох груп, однак рівень обізнаності студентів експериментальної групи зріс на 0,91 бала, досягнувши позначки 2,52, тоді як у контрольній групі результати другого зрізу виявили зростання на 0,18 бала при досягненні рівня 1,84 (рис. 1).

Застосування параметричного методу порівняння даних (t-критерій Стьюдента) засвідчило значне зростання рівня обізнаності у представників експериментальної групи ($t = 7,65^{**}$) та по-